

Kiért szól a hidasi harang... ?

Avagy a történelemben vetett ember felelőssége

(Váratlan megbízás)

Egyik barátom vaskos könyvet nyomott a markomba, s mindjárt egy kérést is csatolt hozzá: „Nézd meg, igazán van-e? Neked igazán tudnod kell, hogyan is némult el a hidasi harang.”

Hogy barátom a harangügyben miért nekem nyújtja be „interpellációját”, az egyáltalán nem lepett meg. Pár hónapja ugyanis, a 2010-es Nemzetközi Könyvfesztiválra jelent meg *Emelt fővel* című szociográfiám új kiadása, amelynek első fejezete éppen a vándorútra kelő hidasi harang történetét mondja el. Mondhatnám úgy is, a könyv a bizonyossága, hogy *ballottam* már *valamit harangozni* a hidasi harangról.

Az előbb említett baráti kérés a vaskos könyv (*Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im südöstlichen Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag. Ünnepi kötet Gerhard Seewann 65. születésnapjára*) egyetlen tanulmányára vonatkozott, amelynek szerzője Norbert Spannenberger, címe pedig: *Az író felelőssége avagy hogyan némult el a hidasi harang?*

Első rápillantásra úgy gondoltam, az 1934 júniusi haranglopás ügyét néhány oldalon tisztázni lehet. Ahogy azonban válaszomat írni kezdtem, egyik kérdés maga után vonta a másikat, az írói felelősség tisztázása összefonódott a magyarországi német kisebbség tragikus sorsával, a megvádolt Illyés Gyula és Fülep Lajos neve mellett felmerült Bleyer Jakab neve is, és mindenekelőtt az 1938-ban megalakult Volksbund. Olyan kérdésekkel is szembe kellett néznem, hogy mi határozza meg a nemzeti identitást, elképzelhető-e a kettős identitás, s hogyan kapcsolódik egymáshoz Trianon, a nemzetiszocializmus megjelenése térségünkben és a hazai német nemzetiség csupán identitást megőrzőnek deklarált politikai mozgalmak. Kik a felelősök és kik az áldozatok? A felelősség hogy oszlik meg a kitervelők, a végrehajtók és a valódi tettesek között? Mindez hogy függ össze a nagyhatalmi politikával, amely sohasem békét köt, s célja mindig a megtorlás? Ki volt a magyar íróknak készülő Eötvös kollégista Basch Antal Ferenc? Kik voltak a „német utazó diákok”? Milyen szerepe volt a Volksbund megalakulásában Gratz Gusztávnak? És végül az 1945-öt követő migráció eseményei, azaz a második Trianont követően a magyarok felvidéki, délvidéki és erdélyi kiűzésének és a németek kitelepítésének története. A rövid válasz lassanként terjedelmes tanulmányá növekedett, amelynek alább csupán egy részlete következik.

A máig vitatott kérdéseket vizsgáló, alaposan dokumentált tanulmány teljes szövege rövidesen megjelenik a PONT Kiadó nemzetközi CONFLUX sorozatában magyar és német nyelven.

(Gratz Gusztáv jóslata)

Gratz Gusztáv ötvenöt évig lappangó, a két háború közti Magyarország történetét feldolgozó munkájában (*Magyarország a két háború között*. Budapest, 2001. Osiris kiadó.) részletesen ír a német nemzetiség érdekvédelmi egyesületeinek tevékenységéről. Ez egyrészt személyes vallomásnak is tekinthető, másrészt viszont a Volksbund olyan történelmi értékelését adja, amely a hangsúlyok tekintetében ugyan eltérhet a németországi műhelyekben kialakult történelmi képtől, realitását azonban tagadni nem lehet.

„Minél szorosabbá vált a viszony Magyarország és Németország között – írja könyvében Gratz Gusztáv –, annál érezhetőbbekké és kellemetlenebbekké váltak azok a súrlódások, amelyek a két ország kormánya és közvéleménye között a magyarországi német kisebbség kívánságai körül keletkeztek. Ezek 1935-től kezdve jóformán le sem kerültek a napirendről. 1934 nyarán, még a Gömbös-kormány kívánságára, e könyv írója vette át a Német Népművelődési Egyesületnek [Gratz Gusztáv *Egylet*nek nevezi, én maradok a továbbiakban is a megszokott *Egyesület*nél – A. G.] elnökségével együtt, annak Bleyer halálával elárvult tényleges vezetését is. E minőségében rájött arra, hogy az Egyesület tisztségviselőinek egy része külön utakon halad, hogy elég sűrű utazásokat tesznek Németországba, és hogy Budapesten is *Kameradschaft* néven egy külön bizottságot tartanak fenn, amely a hazai németiség politikai megszervezésével foglalkozik. Ez a bizottság – a későbbi *volksdeutsch* mozgalom szülőanyja – igen jelentékeny, kétségtelenül Németországból eredő pénzek felett rendelkezett, sőt onnan még autót is kapott „ajándékba”, amellyel a bizottsághoz tartozó fiatal emberek állandóan bejárták a németlakta községeket. Világos volt, hogy azok a berlini körök, amelyek mögöttük álltak, azon dolgoztak, hogy a magyarországi németeket megnyerjék a német expanziós törekvések számára. Olyasfélét akartak belőle csinálni, amit később mint saját hadseregük „ötödik hadosztalpa” néven emlegettek. Kiderült az is, hogy ezek a külföldi németek megszervezésével foglalkozó körök magyarországi német származású fiatal egyetemi hallgatóknak rendszeresen ösztöndíjakat adtak arra a célra, hogy tanulmányaikat német egyetemen folytassák, aminek fejében kötelezettséget kellett vállalniuk, hogy tanulmányaik elvégzése után valamely magyarországi német nyelvű községben telepednek le, és ott Németországból magukkal hozott utasítások szerint politikai tevékenységet fejtenek ki. Sőt az is napfényre került, hogy az egyesület titkárainak és egyéb alkalmazottainak nagy része rendszeres havi szubszidiumokat [pénzügyi támogatást] húzott németországi forrásokból. Ily körülmények közt érthető volt, hogy az egyesület fiatal titkárai elsősorban német barátai és pénzadóik kedvében igyekeztek járni, és az ő ínyük szerint beszéltek itteni vidéki körútjukon is. Amikor mindez kiderült, a kormány az Egyesület feloszlására gondolt, amit azonban magyar részről, tekintettel arra a reakcióra, amelyet ez a lépés Németországban kiváltott volna, szerettek volna elkerülni. Ehelyett e könyv írója mint az Egyesület elnöke vállalta magára, hogy az egyesületet a Berlin zsoldjában álló megbízhatatlan elemektől megtisztítja. Amikor az Egyesület főtitkárát, Basch Ferencet, a magyar bíróságok a magyarság gyalázása

miatt jogerősen kétévi fogházra ítélték, elmozdították őt állásából. Ezt az intézkedést az Egyesület választmányának többsége jóváhagyta. A kisebbség erre Huss Richárd debreceni egyetemi tanár és Basch Ferenc vezetése alatt kivonult az Egyesületből, külön lapot alapított, és a bőven rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásával most már mind rendszeresebben, és mind nyíltabban kezdte folytatni a német kisebbségeknek faji alapon való politikai megszervezését. A kormány nem látta ugyan szívesen ezt az akciót, de az ellene alkalmazott eszközök igen kevéssé voltak hatásosak, mert a németek érzékenységet ebben a tekintetben állandóan kímélni akarták. A Német Népművelődési Egyesületben megmaradt államhű elemek igyekeztek a németiség tudtára hozni, hogy az az irány, amelynek meg akarják őket nyerni, és amelyet annak szószólói „népi német” (volksdeutsch) iránynak neveztek, ellentétben áll a magyarországi németeknek ama hagyományaival, amelyekhez való ragaszkodásuknak köszönhetik jólétüket. Figyelmeztették a magyarországi németiséget, hogy ez az út a magyarságtól való lelki elszakadáshoz vezet, és katasztrófába viheti őket, mert az arra magyar részről feltámadó reakció ki fogja űzni őket házaikból és udvaraikból. Ezek az intelmek azonban nem találtak meghallgatásra. A Németországból hozzánk szivárgott és itt nagy költséggel gondosan ápolat nemzetiszocialista eszméknek mérge a német kisebbségben állandóan tovább terjedt.” (Gratz Gusztáv: *Magyarország s két háború között*. Budapest, 2001. Osiris kiadó. 287-288. l.)

(Hazatelepítés – Elűzetés)

Gratz Gusztáv nem a bekövetkezett katasztrófa után, az áttelepítéseket követően írta le prófétikus szavait arról, hogy a negyvenes évek nemzetiségi politikáját követően a német nemzetiség mire számíthat, hogy a Volksbund politikája csak katasztrófába torkollhatott.

Ennek ellenére nem hiszem, hogy a ki- vagy áttelepítés – vagy ahogy bizonyos joggal Gerhard Seewann javasolja –, a *kiűzetés* főoka ez lett volna. Ebben a vonatkozásban nyilván igaza van a Spannenberger idézte Gernot Seidenek, aki szerint a kisebbség politikai szerepét [helyesen talán: szereplését – A. G.] nem szabad kauzális összefüggésbe hozni elűzésükkel. (Spannenberger. Volksbund. 27.) Megbocsátható enyhe cinizmussal hozzá tehetném, hogy *sajnos!* Akkor ugyanis sokkal könnyebb volna, ha nem is igazságot tenni, csak éppen eligazodni – nem a valóságban, hanem – abban a sűrűszövésszerű fogalmi, történeti hálórendszerben, amelynek legszorgosabb munkásai az 1956-ban indult müncheni *Südostdeutsches Archiv* hasábjain teszik közzé kutatási eredményeiket. Elég a szakbibliográfiákba belelapozni, azonnal szembetűnik, hogy a magyarországi németiség problémáinak vizsgálatában, az arra vonatkozó leglényegesebb dokumentumok közzétételében a szóban forgó Festschrift ünnepeltje Gerhard Seewann és munká-, olykor szerzőtársa Kathrin Sitzler tettek legtöbbet. Munkásságuk értékelésére nem vállalkozom, tanítványaik, főleg Norbert Spannenberger tolmácsolta nézeteik hangsúlyelosztásával azonban – ahogy az eddigiekből is nyilvánvaló – többnyire nem értek egyet.

Ami viszont Norbert Spannenberger tanulmányának – *Az író felelőssége avagy hogyan némult el a bidasi barang?* – nem titkolt, rágalmozó tételét illeti, mind magam, mind azok nevében, akik az értéknek, sőt normának tekintett magyar kultúra szellemi légkörében élnek, a leghatározottabban vissza kell utasítanom. Szerinte – erről már eddig is esett szó – a magyarországi németek kitelepítésének, ennek a gondolatnak szülőatyja két felelőtlen magyar író és gondolkodó, Illyés Gyula és Fülep Lajos volt. Aki ismeri munkásságukat, aki tisztában van a magyar szellemi életben elfoglalt helyükkel, az tudja, hogy ez blaszfémia. Illyés és Fülep életművében, gesztusaikban lehet találni olyan momentumot, amely kivethető, amellyel esetleg nem érthetnek egyet, amelyet szívesen a 'felejsük el' kategóriájába sorolnék. Illyés megrendült híradása azonban, Fülep Lajos torokszorító láttelepe életművük, sőt életük aranypróbája. Ami az ő számára az egyetemes magyar rasszizmus felháborító megnyilvánulása, az az én számomra példa és tette serkentő remény. A bűnbakokat kereső Spannenberger vádja oly képtelen és szánalmas, hogy még ennyi szót is kár volt rá vesztegetni.

Ezzel Norbert Spannenberger felelőség-áthárítási manővereihez fűzött megjegyzéseimet be is fejezhetném. 1945 után azonban eljött az igazság és a számonkérés órája, amelyből csak az igazság hiányzott és gyakran a számonkérés jogossága. A kérdések pedig tovább mérgeztek a lelkek mélyén.

Kitől ered a telepítés gondolata?

A német birodalmon kívüli népi németek át- vagy hazatelepítésének terve, tudjuk, már Hitlert is foglalkoztatta. A bukovinai németek hazatérése a Birodalomba meglehetősen nyugtalanságot keltett a bukovinai székely falvakban. Az áttelepítéssel kapcsolatos remények és félelmek jellemzésére érdemes megemlíteni a kevesek által ismert Reimesch-level történetét. Hitler 1939. november 6-án a Reichstagban tartott beszédében bejelentette, hogy a töredék (ma úgy mondanánk, hogy „szórvány”) német népcsoportokat haza kell telepíteni. Ez már magában is nyugtalanságot keltett a svábság körében, hát még a sváb falvakba a *Verein (Volksbund) für das Deutschtum im Ausland*tól érkező Fritz Heinz Reimesch levele, amelyben ismertette a nemzetiszocialista külpolitika elvét, hogy minden népi németet át kell telepíteni. „A Führer nagy terve a következő nemzedék idejére kilátásba helyezi a délkeleti és más területek összes szétszórt német erőinek áttelepítését és visszavitelét a birodalomba.”

A magyarországi németek között hatalmas megdöbbenést keltett és pánikreakciót váltott ki a levél. Basch Ferenc a Volksbund elnöke a magyar kormányt kérte, hogy hivatalosan nyilatkozzanak, hogy nem tervezik a svábok kitelepítését. A kitelepítéstől való félelem beárnyékolta a Volksbund későbbi munkáját is. (Spannenberger: Volksbund. 190.)

Spannenberger a Volksbundról írt könyvében részletesen foglalkozik ezekkel a tervekkel és azok fogadtatásával. Gazdag levéltári kutatásra alapozott könyvében természetesen még csak a nevét sem említi Fülep Lajosnak, ami érthető, hisz a zengővárkonyi református pap írásainak, véleményének semmi, de semmi hatása nem volt arra, ami 1945 után bekövetkezett.

A magyarországi németek kitelepítéséről ki döntött?

Sokszor és sokan elmondták már, de nem árt még egyszer elismételni. A három nagyhatalom képviselői döntöttek: Truman elnök, Sztalin generalisszimusz és Attlee miniszterelnök. Mégpedig a három hatalom berlini konferenciáján, amelyet 1945. július 17-e és augusztus 2-a közt tartottak a Cecilienhofban, Potsdam közelében. Általában úgy szokták emlegetni, hogy a *Potsdami konferencia*.

A Potsdami Konferencia XIII. fejezetében (*A német lakosság rendezett áttelepítése*) erre vonatkozó legfontosabb mondatok:

A konferencia a következő megállapodásra jutott a németeknek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való kitelepítését illetően:

A három kormány, miután megvizsgálta a kérdés minden oldalát, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba. Egyetértenek abban, hogy mindenfajta áttelepítésnek, amelyre ténylegesen sor kerül, szervezeten és humánus módon kell végbemennie.

A kitelepítés végrehajtását a magyar nemzeti kormány 12.330/1945 M. E. számú rendelete szabályozta. Ezek szerint kitelepítik a volt Volksbund tagjait, s azokat, akik a legutóbbi népszámláláson német anyanyelvűnek vallották magukat.

Jogos volt-e a kitelepítés?

Természetesen jogos. Helyesebben jogszerű, annak ellenére, hogy a kitelepítésnek az igazságossághoz és az emberséghez igen gyakran kevés köze volt. Ezért lehet ezt a potsdami határozatra hivatkozó áttelepítést *kiűzetésnek* is (Vertreibung) nevezni.

Hogy én milyenek láttam a kitelepítést, hadd idézzek egy részletet *Emelt fővel* című szociográfiámból.

[A Délvidékről, Bácskából menekülő, lerongyolódott bukovinai székelyek letelepítéséről, földhöz juttatásáról van szó.]

A legfontosabb és legkényesebb feladat a föld megszerzése volt. A kisajátításnál az 1945. március 18-án megjelent 600/1945. ME. sz. rendelet 4. és 7. §-ára lehetett hivatkozni, amely kimondta, hogy a hazaárulók, a nyilas, a nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a háborús és népellenes bűnösök sorában a Volksbund-tagok földbirtokait teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni, a megművelésre szolgáló összes eszközökkel, élő és holt gazdasági felszereléssel, a rajtuk lévő épületekkel, sőt általában a belsőséggel, lakóházzal együtt.

Csakhogy abban az időben nem mindig lehetett megállapítani, hogy ki volt a Volksbund tagja. A tagnévsorokat megsemmisítették, és ha a faluban tudták is, az egyik család mentette a másikat, a haragosok pedig igyekeztek azt is befeketíteni, akinek semmi köze sem volt a Volksbundhoz. Teljes volt a zűrzavar. Így aztán nem egyszer olyanok is a megbélyegzettek közé kerültek, akiket pár hónapja még épp azért üldöztek, mert nem voltak hajlandók belépni a Volksbundba. Hosszas nyomozó munkára viszont nem volt lehetőség, sürge-

tett az idő, a mezőgazdasági munkákat minél előbb meg kellett kezdeni. A dilemmából kiutat ígért a „kollektív felelősségrevonás” elvének alkalmazása. Az elv maga még akkor is helytelen, ha a közösség nagyobb része valóban elmarasztalható. Mert ahogy már korábban láttuk, a magyarországi német nemzetiség valóban magas százalékban támogatta, ahogy akkor mondták a „fasiszta”, valójában a *náci* Volksbundot, ennek ellenére ezért az egész nemzetiséget felelőssé tenni nem lehet. Pedig amikor kimondták, hogy mindazok „bűnösök”, akik német nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották magukat a legutóbbi – 1941-es – népszámláláskor (akiket röviden csak „anyanyelveseknek” neveztek), akkor nyíltan ezt a tarthatatlan álláspontot képviselték.

A telepítés megkezdésekor még nemigen volt szó kitelepítésről. Csupán vagyonegyezményről. A *potsdami konferencia* csak 1945. július 17-én ült össze, ahol a három nagyhatalom – az Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió – megegyeztek a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak, vagy annak egy részének kitelepítéséről. Hogy a németek kitelepítése korábban is a levegőben volt, nem kétséges. Már 1944-ben, a Debrecenben megalakult ideiglenes nemzetgyűlés egyik vitájában, december 21-én Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az Ideiglenes Nemzeti Kormány későbbi miniszterelnöke kijelentette, hogy *a megteremtendő demokratikus népállamban a bazaaruló németeknek nem lesz helyük.*

Itt egy pillanatra érdemes megállni és elgondolkozni.

Ez a kijelentés kísértetiesen hasonlít Benešék és az őket támogató cseh és szlovák kommunista párt ugyanezen időben a felvidéki magyar őslakosságról elhangzó nyilatkozataira. A szituáció hasonló – egy újrászerveződő állam igyekszik rendet teremteni portáján –, és a nyilatkozatok is ugyanannak a zavaros korszaknak bélyegét viselik magukon. A hasonlóság azonban sosem jelenthet azonosságot. Korántsem hiszem, s hihetem azt, hogy a felvidéki magyarság és a Schwäbische Türkei népi németjeinek múltjában, sorsának mélyebb rétegeiben bármi azonosságot is lehetne felfedezni – maga a potsdami egyezmény is visszautasította az ilyesféle egyenlősítő törekvéseket –, arról viszont meg vagyok győződve, hogy ha nem akarunk végzetesen tévedni, akkor a mindkét oldalon elhangzó tragikusan demagóg kijelentések súlyát a *sértett felek* mérlegén kell lemérnünk. De bármit és bárhogy mérünk és mérlegelünk is, a kollektív felelősségrevonás elvének alkalmazása mindkét, sőt minden esetben abszolút helytelen, és csak demagógiával védhető.

Közvetlenül a háború után azonban ennek az elvnek érvényesítését az „ellenféllel” szemben a csehszlovák állam és kormány éppúgy helyénvalónak tartotta, mint a magyar állam. Akik pedig az elv érvényesítése ellen foglaltak állást – mint például a Magyar Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt egyes helyi szervezetei –, azokat a svábmentés, a fasisztabarátság nagyon hatásos demagóg jelszavaival tették lehetetlenné.

A *Nemzeti Parasztpárt*nak is készen volt a tervezete a német kérdés megoldásáról, azaz a németek kitelepítéséről. Tervezetük szerint ki kell telepíteni mindazokat a németeket,

1. Akik az 1941-es népszámlálás alkalmából német nemzetiségűnek vallották magukat.

2. A nemzetgyűlés politikai bizottsága a magukat magyarnak valló és a németiség elleni harcban a magyarság mellé állt személyeket mentesítheti [Emlékezünk a reszlovákizálásokra; hogyan kényszerítették a felvidéki magyarságot nemzetisége megtagadására. – A. G.]

3. Az állampolgárságukat elvesztetteket az ország területéről kiutasítják és elszállítják.

4. Az illetők ruházatukat, használati tárgyaikat, bútoraikat – a szállítási lehetőségeken belül – magukkal vihetik.

5. A kitelepítettek minden ingó és ingatlan vagyona zár alá kerül.

6. A német jogi személyeket fel kell oszlatni, vagy vagyonukat zár alá venni.

7. A magyar állam a zárolt ingó és ingatlan vagyonért kártérítéssel tartozik.

8. Ha Magyarországnak Németországgal szembeni kereskedelmi, kártérítési követelései meghaladják a zárolt német vagyon mértékét, ez utóbbi a magyar állam tulajdonába megy át.

Bodor György ezeknek az elveknek a szellemében járt el. A német lakosság azonnali internálása a lengyeli Apponyi-kastélyba túlmént ugyan a tervezeten, ezzel, a lényegében jogtalan intézkedéssel viszont el tudta érni, hogy nem szakadt meg a mezőgazdasági munkák folyamatossága, és az ingó vagyon nagy része sem pusztult el. Ahogy a székelyek az üresen maradt német gazdaságokba betelepültek, a lengyeli tábornok is feloszlatták, és az egykori tulajdonosok visszaköltözhettek a faluba. A sűrlődások mindennaposak lettek, bár esetenként békésen élt együtt székely és sváb család, és még arra is volt példa, hogy közösen művelték meg a földet, a szőlőt együtt szüretelték le, és a termésen megosztottak.

Mindkét náció sorsa bizonytalan volt. A németek feje felett ott lebegett a kitelepítés, a székelyek pedig attól rettegtek, hogy innen is tovább kell költözködniük. Bodor György ugyan egyik gyűlésen, mikor a székelyek közül valaki megemlítette, hogy nem lesz-e abból baj, hogy megint másokéba költöztek, kijelentette: „Enyém a felelősség azért, hogy ide jöttetek. Vállalom a felelősséget, mert más és jobb megoldás nem kínálkozott. Ez azt jelenti – folytatta Bodor György –, hogy ha baj lesz, én is itt leszek. Ha menni kell, veletek megyek. Ha veszni kell, veletek pusztulok.”

Ez biztosítéknak ugyan kevés volt, de a kedélyeket legalább megnyugtatta. (*Emelt fővel*. 1. kiad. 406-408. l.)

Őslakosok?

Itt lehetne közbevetni, hogy egy kisebbség esetében mit jelent, milyen jogokat foglal magába az őshonosság. Az andrásfalvi székelyek kétszáz év jogán őshonosok voltak-e Bukovinában? Vagy csak a több mint ezer éve ott élő csángók, a moldvai székelyek tekinthetők annak? A Bácskából elűzött székelyeket senki sem tekinti őshonosnak, de a magyar közvélekedés bizonyára megosztott a német kisebbség őshonosságát illetően. Őket – sokak véleménye szerint – (egyszerűsítve a kérdést) a magyar érdekek ellenére telepítették, ahogy ők mondanák, a nyakunkra. Szerintük – és ezek közé tartozott Bodor is, a székelyek letelepítője – a Kollonich Lipót szellemében ide hozott németeket ugyancsak Kollonich Lipót szellemében ki is lehet (esetleg kell) telepíteni.

Visszatérve az eredeti kérdésre, hány év teremt jogot? Az őshonosság milyen jogot jelent? Hány évtől tekinthető valaki vagy valakik őshonosnak? Öt, tíz, kétszáz, ötszáz? De látjuk, olykor még az ezer sem teremt jogot. Vagy ez is az elbirtoklási törvény hatálya alá tartozik? Tartoznék, ha ennek jogi szabályozására egyáltalán eddig gondoltak volna.

Csak hogy nem gondoltak, nem is gondolhattak, mert itt még mindig az ököljog uralkodik. A hatalom és az erő dönt. A finom entellektüelek az íróasztaluk mellett elszórakozhatnak a jogos és jogtalan kategóriáival, a végső szó a hatalomé, az erőé. Legfeljebb manapság civilizáltabban (?) gyakorolják a hatalmat.

Nincs új a nap alatt. Arany János ezt már versbe is foglalta:

*Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvebetett, elvett.*

*Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és – helybebagyja*

(Civilisatio – 1877 után)

Ki vagy kik a felelősök?

Gerhard Seewann egyik írásában kifogásolja, hogy valahányszor a németek kiüzetéséről esik szó, mindig csak az áldozatokról beszélünk, azok megpróbáltatásairól, s egy szenvedéstörténetnek lehetünk átélői és tanúi. Új „narratívára” volna szükségünk. Ez azonban csak „akkor jön létre, ha a tetteseket és az áldozatokat a tettek által meghatározott plauzibilis összefüggésekbe helyezzük.” Magyarán, ha az áldozatokat szembesítjük a tettesekkel, a politikusokkal, a pártokkal, az általános társadalmi gondolkodással. Ha legalább megkíséreljük a tettesek profilját is megrajzolni. (Gerhard Seewann: *A kitelepítés mint kiállítási téma Németországban és Magyarországon*. Ford.: Eiler Ferenc. – Kisebbségkutatás. 15. évf. 2006. 4. sz. 738-741.)

A kitelepítés azonban oly mértékig elvont fogalom, kierőszakolása, megvalósítása, végrehajtása olyan erőket feltételez, hogy egyes személyek felelősége csak ritkán állapítható meg. Némi malíciával azt is mondhatnánk, hogy a három nagyhatalom a potsdami határozatban, a kisebbségi térképek átrajzolásával, az elrendelt kitelepítéssel csupán a Führer korábban idézett tervének – a szórványban élő népi németek egy Reichbe való egyesítése – végrehajtási utasítását fogalmazták meg.

A Potsdamban megfogalmazott kitelepítési kötelezettség vagy javaslat azonban (mindig az alkalomnak megfelelően értelmezték) nem a németek javára és érdekében történt, hanem éppen ellenkezőleg, a német nép büntetésének szánták. Ennek fényében, vagy inkább árnyékában tökéletesen mindegy, hogy Fülep

Lajos mit írt és mondott, hogy Franz Anton Basch milyen viszonyban volt Himmlerrel, hogy elfogadott-e pénzbeli támogatást a Harmadik Birodalomtól, hogy a magyarsághoz, a magyar földhöz ragaszkodó „megrontott” svábok mit gondoltak a horogkeresztes ünnepekről. Az ostoba (már-már faji alapú) németgyűlölet volt a döntő, amely a legendásan „antifasiszta” Ehrenburg röplapként osztogatott primitív irományában nyilvánult meg. Ebben a magyarul is osztogatott röplapban a „németet” (N.B. nem a „fasisztát”!) már embernek sem tekintik. A németgyűlöletben a nagy amerikai elnök boldogan egyesült a diktátortárs Hitlerben csalódott Sztalinnal. Spannenberger elszomorító erőlködése, hogy a Fülep-Illyésen keresztül (Ungváry Krisztián közreműködésével) bemocskolja a magyar szellemi élet kiválóságait, fölösleges erőlködés. A Volksbund nehezen tagadható magyarságellenes tevékenysége is ide sorolható s nem különben a Súdost Institut tudományos hálózövögetése. Elnézó jóindulattal ezek is a szenvedő áldozatok közé sorolhatók, és úgyszólván egyetlen lényeges vonással sem járulnak hozzá, hogy megértsük a gyökereket, hogy milyen emberek, milyen tetteikkel, milyen motivációk alapján és mikor alakították ki azt a helyzetet, ahol és ahogyan ez a szenvedéstömeg „megvalósulhatott”.

Igen, ebben igazat adok Gerhard Seewannak (ha talán nem is mindig úgy, ahogy ő gondolja), én magam is a tetteseket keresem, azok profiljához keresem a jellegzetes vonásokat. Az áldozatok, a negyvenezer lemészárolt délvidéki magyar emlékének felidézésével, a baltával lefejezett székelyekre emlékezve, a mindenükből kifosztott, a szülőföldjükéről, a Csehszlovákiából, a határon átdobott családokra. Áldozatokkal alaposan el vagyunk látva. Jószerével a mohácsi katasztrófa óta a magyar történelem, különösen (?) az utolsó száz év története nem más, mint szenvedéstörténet: mint az áldozatok végeérhetetlen processziója. Az áldozatok közt, a nagy veszteséglistán az emberek mellett az egykor vigaszt vagy reményt nyújtó eszmék is ott menetelnek a semmibe, s Isten tudja, melyik a súlyosabb veszteség: az emberek-e vagy a hitelüket veszített eszmehullák.

A tetteseket azonban nem szabad összetéveszteni a végrehajtókkal. Seewann – tudom – amikor a tettesekről beszél, ezekre gondol. Holott a végrehajtók magasabbról nézve maguk is áldozatok, a szenvedéstörténet szerencsétlen szereplői. A forгатókönyvet mások írták, ők az igazi tettesek: a tervek, a szereposztások kieszelői, a tanácsok, a nemzetközi szerződések bizottságok mögé rejtőző fensőbbes megalkotói.

Hogyan jöhetett létre az a – magyar oldalról nézve – *kettős diktatúra*, amelyről előbb írtam? Hogyan jöhetett létre – a kettősség első tagja – a pusztulásunkra kitalált, a magyarságot körülölelő diktatórikus gyűlöletgyűrű? Kik voltak, akik abban reménykedtek, hogy a kisantant tüzes abroncsa megöli a maradék magyarságot? Károlyi Mihályt – tudjuk – ez a remény éltette, Kun Béla hívei ebben bíztak, és az eltévedt, megzavarodott magyar emigráció jelentős része (nem is akárkikkel az élen!) ebben a labirintusban tévelygett. Életünket, gondolkodásunkat kényszerpályára lökő diktatúra menetrendjét ők határozták meg, a trianoni diktátum megalkotói. Ők az igazi tettesek. Akik a magyarság testéből kiszakítva, művileg létrehoztak egy kisebbségekkel (értsd: magyarokkal) megrakott gyűrűt, s utána szemüket szemérmesen becsukták, mintha nekik

semmi közül sem volna a történetekhez és következményeihez. A térséget fenyegető ökológiai és demográfiai katasztrófának ők a felelősei. Egyetlen következetes válaszuk a felelőtlenségbe burkolózás, az áthárítás, mintha nem tudnák, hogy történt, ami történt, a *népek önrendelkezési joga* továbbra is érvényes jog marad. Ez a békediktátumokat is felülírja. *Na, és!* – rántják fel vállukat, s ez a vállrándítás a 21. századi politika lényege. Ez nemcsak a hazai, mucai (kommunista) politikát jellemzi, a nemzetközi politikában is visszatérő motívum. Egy erős és öntudatos állam – ilyennek szeretném látni a jövő Magyarországot – ezt nem fogadhatja el.

A *másik diktatúra* forgatókönyvét némelyek úgy hiszik, a *Mein Kampf*-ból lehet kivilágosítani. Holott – és ezt nem a magyar rasszizmus súgja a fülembe – végső soron ők is, a németység is, az áldozatok közé sorolható. Ez nem mentség és felmentés, csupán tény. Ha az önhitt békeosztók Versailles-ban nem a tiltsi béke szellemében akarják újra megalázni Németországot, ha nem a reváns, hanem valóban a béke, a megbékélés diktálja a feltételeket, akkor a Goethe, Schiller és főként a Fichte vizionálta „az emberiség többi részének például szolgáló” németység nem züllött volna odáig, hogy baráti kezet nyújtson az ideológia másik elvetemült kalandorának, Sztalinnak. A tettesek nem az igazság, hanem a bosszú diktálta békeszerződéssel a németséget Hitler karjai közé lökték. Hitler pedig az ő forgatókönyvük alapján végrehajtotta, eljátszotta azt a szerepet, amit – lehet, hogy öntudatlanul, hogy csupán ostobaságból – kiosztottak rá.

1945-ben elkövetkezett az igazság órája. A tettesek ugyanazok, és milyen is lehetett volna az ő *igazságuk*?

A végrehajtást – most már csak Magyarországról beszélek – a megszálló tettesek ütemezték. A megismételt, sőt súlyosbított *békediktátumra*, a számonkérés fórumára, a *népbíróságok* működésére, a végrehajtókra nem kívánok szót pazarolni. A helyzet jellemzésére csak az akkori igazságügy-miniszter, dr. Ries István szavát szeretném ismételtelen emlékezetünkbe idézni. Szerinte az akkor megalakuló népbíróságok feladata nem az igazságosztás, hanem a megtorlás.

Hogy milyen helyzetben kellett eleget tennünk a békeszerződés feltételeinek az újra megcsonkított hazában, csupán az 1946-os népmozgalmi adatokból idézek. A harcok során romba döntött, kirabolt, újra megcsonkított országnak 376 ezer menekült – *kiűzött* – magyar állampolgárt kellett elhelyezni. Az újra Romániának ítélt Észak-Erdélyből 134 ezren menekültek, 119 ezren az újra Csehszlovákiának ítélt főként magyarlakta Felvidékről, az Ukrajnának ítélt Kárpátaljáról és a Jugoszláviának ítélt Délvidékről pedig 123 ezren menekültek. Ezek közt voltak a mindenükből kifosztott bukovinai székelyek. (Jugoszláviában máig bizonytalan adatok szerint 30-40 ezer ártatlan magyart mészároltak le. Ők nem gyarapították az elűzöttek számát.)

Ezt a hatalmas embertömeget sürgősen el kellett helyezni. A megszálló szovjet sürgetése mellett ez is kényszerítően hatott, hogy a potsdami egyezménybe foglaltaknak megfelelően a magyar hatóságok minél előbb megkezdjék a kitelepítés hatálya alá eső német nemzetiségű lakosok kitelepítését. Hogy ez milyen körülmények közt zajlott, már volt róla szó.

A szovjetek megszállásával az *egyik diktatúra* – a hitleri német expanzióra gondolok – megszűnt. A *másik diktatúráról* – a kisantant megsemmisítésünk-

re vagy legalábbis állandó sakkban tartásunkra kitalált izzó gyűrűjéről – majd fél évszázadon keresztül azt hazudták, hogy az sosem volt, az csak a sovinszta magyar képzelgés fantazmagóriája. Ezzel még védekező ösztönünket is igyekeztek elaltatni, megbénítani.

Hogy kik?

A tettek, akik az elmondottakat megtévezve még koncul oda is vetettek a szláv expanziót megöröklő szovjet birodalomnak. A cselekvést bénító *kettős diktatúra* tehát súlyosbított feltételek között megmaradt. Ez lett, és szerencsére csak volt a mögöttünk maradt és 1956-ban néhány napra megszakított kommunista diktatúra szenvedéstörténetének korszaka. Végrehajtóit ismerjük, tetteseinek arcvonásait egyre világosabban látjuk.

Fennmaradásra, túlélésre csak akkor van esélyünk, ha képesek vagyunk és leszünk felismerni a veszélyt, a baráti álcák alatt is az ellenséget. Végre nem a „szendéstörténettel” kellene foglalkoznunk, hanem a tettekkel, akik a végrehajtóknak a cselekvési utasításokat is megadják. Akiket mostanában arról lehet legbiztosabban felismerni, hogy a nemzetiségi kérdés számukra teljeséggel ismeretlen. Mintha az a trianoni „rendezés” óta a társadalom magán-szférájába tartoznák. Ilyesmikkel ők (a világhatalom birtokosai) nem hajlandók foglalkozni, legyen az véres atrocitások sorozata, jogfosztó dekrétum, autonómia törekvés, etnikai tisztogatás, vagy éppen a szólás szabadságát korlátozó nyelvtörvény. A mi kellemetlenkedő kötelességünk, hogy ezekről újra meg újra szóljunk, egy pillanatra se feledkezzünk el róla, s ne hagyjuk, hogy a tettek „a béke mindeneknél fontosabb” színpala mögé menekülve mentesüljenek az újragondolás felelőssége alól.

Még egy kényelmetlen kérdés. Miért van szüksége a Pécsi Egyetemnek Gerhard Seewann munkájára – kérdezhetné egy okvetetlenkedő. Miért előnyös nekünk – folytathatná –, hogy a jövő magyar germanistái egy mégoly rangos müncheni professzor vezetésével szembesüljenek a magyarországi német kisebbség nem csupán nyelvi, nyelvészeti vagy kulturális, hanem kifejezetten politikai tartalmú nemzetiségi problémáival? Érdemes, hasznos, sőt megengedhető-e – kérdezhetnénk vele együtt –, hogy egy magyar egyetem növendékei esetleg egy másik állam szemléletét képviselő jelentős kutató büvkörébe kerüljenek. A tanár és tanítványi viszony bensősége könnyen tévútra vezetheti a tanítványt. A pécsi egyetem feladata elsősorban *magyar germanisták* nevelése, olyan tudósok képzése, akik a magyar történelemben ágyazva vizsgálják a hazai jelenségeket. A müncheni Südost Institut elsősorban természetesen a német történelem megvilágításába kerülő momentumokra figyel. Az árnyékban maradó jelenségeket olykor észre sem veszi. Amikor például megállapítja, hogy a Volksbund *csak részben* volt náci és a fajelmélet híve, akkor a német germanista nyilván a náci eszméktől érintetlen részt tarja lényegesebbnek, az kap nagyobb hangsúlyt előadásukban. A magyar germanista elemzésétől viszont ezzel ellentétben elvárható – és ez a természetes is –, hogy az irritáló, a náci barát és a magyar érdekeket sértő rész kapjon nagyobb hangsúlyt és részletesebb elemzést. A *Festschrift* tanulmányainak tükrében, különösen a – tudomásom szerint – Münchenben dolgozó Norbert Spannenberger tanulmányában és a Volksbundról írt könyvében ez a sajátos hangsúlyeltolódás több helyen is tetten érhető.

Az okvetetlenkedő kérdés nyilvánvalóan jogos. Ennek ellenére örülnünk kell, hogy egy olyan a Német Szövetségi Köztársaság által finanszírozott alapítványi tanszék működik a Pécsi Egyetemen, amely „*a Kárpát-medence népeinek együttélését interdiszciplináris megközelítéssel kutatja, oktatja és prezentálja a széles érdeklődő köröknek*”. (Festschrift. Köszöntő. 17.) Örömről azonban nem felhőtlen, hisz az eddigiekből talán az is kiderült, hogy minden történeti-társadalmi kérdés anélkül, hogy a durva *hamisítás* jelző használata indokolt volna, egyszerűen a más és más kultúrába ágyazottságuk következtében más – hogy ne mondjam, idegen – narrációban is előadható. Persze mindig kéznél van a latin közmondás imperatívusza: *audiatur et altera pars*, azaz: meg kell hallgatni a másik felet is! Pontosan ennek szellemében, saját felelősségünket és tehetetlenségünket firtatva kérdelem, vajon működik-e a lipcsei, a heidelbergi, a freiburgi vagy a müncheni egyetem keretében olyan, a Magyar Köztársaság által finanszírozott alapítványi tanszék, amely interdiszciplináris megközelítéssel, egy kiemelkedő *magyar* germanista vezetésével kutatja, oktatja és prezentálja a széles érdeklődő köröknek az évszázados, sőt nem túlzás, évezredes, olykor barátságtalan vagy éppen véres német-magyar kapcsolat történetét? Tudomásom szerint ilyenről szó sincs.

De hadd kérdezzem tovább – egyre inkább nekikeseredve, és ez már korántsem csupán a mi belső ügyünk –, egy ilyen alapítványi tanszékét szívesen fogadnának-e a Német Szövetségi Köztársaságban, a Pozsonyi Egyetemen, vagy éppen Kolozsvárott? Pedig az *audiatur et altera pars* ezt is magába foglalja.

(A harang és a templom)

Gerhard Seewann professzor *batvanötödik* születésnapjára jelent meg az a tanulmánykötet, amelyről az előzőkben annyi szó esett, s abban idézte fel Norbert Spannenberger a hidasi harang történetét.

Hatvanöt év! Az andrásfalvi református székelyek ügyszintén 2010-ben ünnepelték hidasi honfoglalásuk hatvanötödik évfordulóját.

Harangjukat Bukovinából nem hozhatták át a határon, a hidasi harang pedig vándorlása közben elvesztette szívét. Harang nélkül nem falu a falu. Bácskában ugyan vásároltak újat, de az „egy batyuval” kiűzött székelyeknek újra ott kellett hagyniuk harangjukat. Hidason hosszú évtizedeken keresztül kölcsönben kapott harang hívta vasárnaponként imádkozásra a híveket.

A hidasi harang igaz történetét befejezve örömmel jelenthetem, hogy az andrásfalvi székelyek végleg birtokba vették új falujukat, Hidast. Két évvel ezelőtt, református lelkipásztoruk, Boruss Mária vezetésével teljesen önerőből, kalákában felépítettek egy gyönyörű, székely faragványokkal díszített új templomot. A templomukat. Ez már csak az övék. A harang pedig, ha megszólal, nemcsak értük szól, nemcsak nekik üzen, hanem értünk és nekünk is, azoknak, akik hittek abban, hogy megszólalhatnak az elnémult hidasi harangok. Azokért és azok biztatására, akik hisznek abban, hogy fel lehet és fel kell építeni a „templomot”.

A hidasi, egykor elnémult harang pedig *az élőket* hálaadó *imára hívja*, az életharchban *elesetteket elsratja*, s *megtöri* az ellenük támadó *villám erejét*.

Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango.